

Foucault és Irán

VISSZHANG - LI. évfolyam 41. szám, 2007. október 12.

Tatár Györgynek valószínűleg igaza van, midőn a nyugati akadémiai világban terjedő "üdvöztető ismeretekre" hívja fel a figyelmet (*Archeologizmus, ÉS*, 2007/29.). Maga a kifejezés megválasztása is igen szerencsésnek mondható, amennyiben jelzi azt, hogy ezekkel az ismeretekkel azért kell rendelkezünk, hogy a "jó oldalon" álljunk, tekintet nélkül kognitív értékükre, mígnem azok, akik az ellenkező ismeretekkel rendelkeznek, automatikusan a "rossz oldalra" sorolódnak. Ezen "ismeretek" meghonosodását a szovjet marxizmus örökségének, meghonosítóiknak pedig elsősorban a baloldali anticionistákat tartja.

Azonban mit keres ebben az elemzésben Michel Foucault? Tatár György abban téved, hogy az "üdvöztető ismeretek"-típusú gondolkodás egyik legfőbb reprezentánsának (előfutárának?) éppen Michel Foucault-t teszi meg, hivatkozva az iráni forradalomról írott cikkeire.

Foucault, bár kritikai, radikálisan kritikai gondolkodó, nem marxista, és azon kevés francia intellektuelek közé tartozik, akik soha sem vonzódtak a "baloldali" totalitárius rezsimekhez, akik viszolyogtak a terrorizmustól, s akik egyáltalán nem anticionisták. Ezt tanúsítják nem csupán Foucault művei, hanem nyilvános politikai állásfoglalásai is. Hogy ezek közül csak néhányat említsünk: kiáll a lengyel Szolidaritás mellett, tiltakozik Brezsnyev párizsi látogatása ellen, akciót szervez Bernard Kouchnerrel és André Glucksmannal a Vietnamból menekülő boat-people megsegítésére. Mi több, Foucault kiáll a "beavatkozás joga" mellett, Bernard Kouchnerrel, közeli barátjával együtt (aki többek között az Orvosok Határok Nélkül megalapítója, Koszovó egykori kormányzója, illetve jelenlegi francia külügyminiszter), vagyis amellett, hogy egy állam szuverenitása ne jelenthesse azt, hogy szabadon gyilkolhatja a saját állampolgárait (ezen az alapon avatkozott be az USA Boszniában, illetve Koszovóban, a baloldali értelmiség hangos felzúdulása mellett, s azért sem avatkoznak be például a mai napig Darfúrban, mert az elv kevés követőre talál...).

Ezen kívül Foucault nem táplált zsigeri gyűlöletet az Amerikai Egyesült Államokkal szemben¹, mint ahogy Izraellel szemben sem (az e két országgal szembeni ellenszenv általában összekapcsoltan szokott fennállni). Éppen ellenkezőleg, például elítélte az 1975 végén elfogadott "szégyenteljes ENSZ-határozat[ot] a cionizmusról", amely a cionizmust azonosítja a rasszizmussal², s amelyet az el nem kötelezett országok, az arab országok, illetve a - Kurt Waldheim, a náci múltját sikeresen takargató ENSZ-főtitkár által frissen legitimált - Palesztin Felszabadítási Szervezet nyomására fogadtak el (s amelyet ugyan 1991-ben visszavontak, szelleme mégis továbbkísért, lásd például a civil szervezetek által életre hívott durbani konferenciát a "rasszizmus ellen"...).

Foucault mindig is a leghatározottabban terrorizmusellenes. Ezért szakítja meg barátságát például Deleuze-zel, aki kiáll a Vörös Hadsereg Frakció elvei és gyakorlata mellett³ (míg Foucault csupán Franciaországba menekült ügyvédjük kiadatása ellen emel szót, a "kormányzottak jogára", a legitim önvédelemre a kormányzókkal szemben, illetve a menedékjog fogalmára építve)⁴. Foucault tehát korántsem tipikus "baloldali értelmiségi" (azt is szívesen megkérdőjelezném, hogy van-e értelme egyáltalán "baloldaliként" címkézni, ám ez hosszabb kifejtést igényelne). S csakúgy furcsán "baloldaliak" - üde színfoltként a francia palettán - a 70-es évek végén legközelebbi munkatársai, a már említett André Glucksmann, Bernard Kouchner, valamint Alain Finkielkraut, aki a jelenkori baloldali és/vagy harmadikvilág-párti antiszemita-anticionista beszédmód legjelentősebb bírálója, s Tatáréhoz igen hasonló álláspontot foglal el Izrael kérdésében. Említettek például támogatták az iraki beavatkozást is, antitotalitárius elkötelezettségükből fakadóan. Ami tehát őket egymással és Foucault-val összefűzi, az nem más, mint hogy radikálisan antitotalitárius gondolkodók, s ebből fakadóan nem kokettálnak a terroristák

eszméivel valamely "jó ügy" érdekében, de "magyarázatot" sem próbálnak meg rá találni, felmentést keresve az "elnyomottak terrorizmusára". Ugyanakkor megkérdőjelezzik a terrorista államok szuverenitását az elnyomott, netán kiirtásra ítélt kormányzottak nevében.

Aki szemléletes bizonyítékát szeretné annak, hogy milyen hihetetlen mértékben különbözik Foucault intellektuális habitusa, egész gondolkodói beállítódása a tévesen "kritikai értelmiséginek" nevezett sztár-ideológusoktól, megnézheti például a Foucault-Chomsky-tévévitát 1974-ből (www.youtube.com), s megláthatja, hogy e két gondolkodó tűz és víz - nem véletlen, hogy Chomsky az, aki Izrael-gyűlöletétől indítva mára gyakorlatilag a holokausztagadás szintjére süllyedt, míg Foucault a XX. század legkevésbé ideologikus politikai gondolkodója volt és maradt egész életében. S ez akkor is így van, ha néha tévedett, mint ahogyan Irán kérdésében - részben - erről van szó.

Mi vezette Foucault-t az iráni forradalomhoz? A Corriere della Sera olasz újság felkérésére kezd bele a "reportages d'idées" tervébe, közösen Alain Finkielkrauttal (aki 1980-ban éppen az izraeli-egyiptomi békekötés esélyeiről tudósít). Olyan riportokat akarnak készíteni, amelyek jelentős történelmi szituációkban "gondolat és esemény találkozását" írnák le. "Mivelhogyan vannak gondolatok a világban, ezért vezetői nem irányíthatják pusztán úgy, ahogyan jónak látják, és azok sem, akik ugyanolyan gondolatokra akarják tanítani egyszer s mindenkorra."

Foucault tehát kétszer négy írást közöl az iráni forradalomról, a helyszínről tudósítva. Nem az iszlám érdekli, s nem is "az "iszlám állam" össznépi követelése", hanem a forradalom, az abszolútnak tűnő hatalom elleni lázadás lehetősége, amelynek nem abszolút és nem örök voltát éppen a lázadás bizonyítja be. Az iráni forradalomban az érinti meg, hogy kivétel nélkül mindenki - legyen bár vallásos avagy sem, vidéki vagy városi, kézműves vagy a modern iparban dolgozó - elutasítja a sah rezsimjét, amely pedig egy nyugati típusú, de erőszakosan bevezetett modernizációra, illetve egy hihetetlenül kiterjedt elnyomó apparátusra, hatalmas hadseregre, nagyon kiterjedt és borzasztóan kegyetlen titkosrendőrségre épült. E forradalmat Foucault úgy írja le, mint amelynek nincs vezetője, mint amely a benne részt vevő csoportok heterogenitása ellenére egységes, s amely ezért spontán és osztálytudat nélküli, mégis szervezett, s pusztán azon a meggyőződésen alapszik, hogy ebből a hatalomból elég. Amikor a hatalom már minden lehetséges erőszakot, fenyegetést kihasznál, elérkezik ahhoz a határponthoz, ami után már nem képes többre; ezt jelzi az, hogy az emberek mégis felkelhetnek. Tatár Györgynek igaza van abban, hogy Foucault nem vetett számot a fundamentalista iszlám jellegzetességeivel, illetve, hogy az iszlámot pusztán a felkelés formájának tekintette. Azonban éppen emiatt nem gondolta, hogy ez a fundamentalista iszlám kerül majd ténylegesen hatalomra. Sőt, meggyőződése volt, hogy "Iránban "iszlám kormányzás" alatt senki sem ért egy olyan politikai rendet, amelyben a klérus vezető vagy irányító szerepet játszana."⁶

Ám Foucault azon jelenségek fölött sem siklik át, amelyek még a forradalom alatt és még Komeini előtt aggodalomra adnak okot. A nacionalizmus, az antiszemitizmus, a nők alacsony státusa mind folyamatosan kételyeket vet fel a forradalmat illetően, akkor is, ha ezeket - tévesen - a forradalomból következő átmeneti jelenségeknek tekinti. S nem igaz, hogy Foucault komolyan venné azt az elterjedt hiedelmet, miszerint a sah által elrendelt szeptemberi mézárclást az izraeliek követték volna el, hiszen ezt magától értetődően mítosznak nevezi. Csupán arra kíváncsi, mennyire adnak ennek hitelt maguk az ellenzéki vezetők is.⁷

Foucault soha nem "magasztalta" Komeinit, s bár az egyik cikk címe ezt sugallhatná (Az iráni felkelés mitikus vezetője), ezt egyrészt a Corriere szerkesztősége adta, másrészt az írás csupán azt a kérdést feszegeti, hogy miért bíznak meg az irániak egyöntetűen e vallási vezetőben - Foucault tapasztalata szerint vallásos és vallástalan egyaránt. Ekkor Komeini számukra csupán hivatkozási alap, hiszen "nincs a helyszínen" (emigrációban él), "nem mond semmit", s "nem politikusról van szó", hiszen "Komeininek nem lesz pártja és nem lesz kormánya" - ezért lesz e vezető mitikussá.⁸ Foucault szerint magának a mozgalomnak sem áll párt, ideológia avagy vezető az élén. Tatár cikkének állításával szemben Foucault sohasem találkozott Komeinivel.⁹ Találkozott viszont Shariat Madarival, a mérsékelt, s Komeini után a

legtekintélyesebb ajatollahhal, aki szintén arról biztosította, hogy a síita klérus nem tör politikai hatalomra.¹⁰ Foucault, naivul, ennek hitelt adott, de lehet, hogy Madari volt a naivabb, aki Komeini hatalomra kerülése után háziőrizetben fejezte be életét.

A forradalomból Foucault számára tehát egyáltalán nem következett magától értetődően a vallási vezetők uralma, éppen ellenkezőleg. Jellemző, hogy amikor látja, mi folyik az ajatollahok új rezsimje alatt, azonnal tiltakozik, nyílt levelet ír Komeini miniszterelnökének (akit viszont ténylegesen ismert párizsi emigrációjából).¹¹ Foucault-t tehát a felkelés dicsérete és a terror elutasítása jellemzi. Annak a "spiritualitásnak, amelyre hivatkoztak azok, akik kitették magukat a halálnak, semmi köze a fundamentalista klérus véres kormányzásához".¹² Azonban ebből nem következik, hogy a felkelés eleve haszontalan volna, s mindig csupán ugyanaz az uralom térne vissza más köntösben, erősíti meg ebben a cikkében is korábbi álláspontját, amelyet a bírálatok, illetve annak hatására írt, hogy az iráni forradalom kedvezőtlen fordulatot vett. A felkelést ugyanis transzcendensként állítja be a konkrét történeti oksághoz képest: a felkelő emberre nincs magyarázat.¹³

A politika "spirituális dimenziójának" fogalma, amit a korban is sokan nehezményeztek, s most Tatár György is, szintén ebből az álláspontból eredeztethető. Ez a fogalom, mint láttuk, nem a vallási állam iránti vonzalmat, nem politika és vallás egységének igenlését fejezi ki. A "politikai spiritualitás" az ellenállás képességét, a haláltól vissza nem riadó ellenállást jelenti az engedelmesség kényszerével szemben. Önfeláldozást hatalomvágy nélkül, a szubjektum, a szingularitás erejét, amelyen a hatalom nem találhat fogást. Az persze igaz, hogy Foucault a síita iszlám hitben azt a politikai erőt látta, amely ennek történeti megvalósulását elősegítheti, és amely saját történeti jellegzetességeinél fogva képes ellenállni az elnyomó államhatalomnak - ez lenne tehát az a forma, amelyben a forradalom megvalósulhat. S Foucault persze azt is gondolja, hogy ebben a politikailag motivált iszlámban nem rejtezik inherens módon a zsarnokság, vagyis, hogy a forradalomra következő vallási diktatúra nem volt szükségszerű. Az azóta eltelt évtizedek e kérdésben nem Foucault-nak adnak igazat, ám ez nem látszik elegendőnek ahhoz, hogy besoroljuk őt az "üdvöztető ismeretek" vallói közé, hiszen álláspontját nem valamely ideológia alakította ki eleve elrendelt módon, hanem azt sokkal inkább saját hatalomfelfogása, az ellenállás formáinak vizsgálata, illetve valóságos létük felmutatásának vágya formálta.

Berkovits Balázs

1 Hogy kik igen, arról lásd: Philippe Roger, a Georges Bataille alapította Critique főszerkesztőjének könyvét: L'ennemi américain, Seuil, 2005

2 "Bio-histoire et bio-politique", Dits et écrits II., Gallimard, Quarto, 2001, 96. o.

3 Didier Eribon: Michel Foucault, Flammarion, 1991, 276. o.

4 "Va-t-on extraditer Klaus Croissant?" (1977), Dits et écrits II., Gallimard, 2001., Vö. még: Michel Sennelart utószava, in: Michel Foucault: Sécurité, territoire, population, Cours au Collège de France (1977-1978), Gallimard-Seuil, 1999

5 Michel Foucault: "Les "reportages" d'idées", Dits et écrits II., i. m.

6 "A quoi revent les Iraniens?", Dits et écrits II., i. m., 691. o.

7 "L'armée, quand la terre tremble", Dits et écrits II., i. m., 665. o.

8 Michel Foucault: "Le chef mythique de la révolte de l'Iran", Dits et écrits II., i. m., 715-716. o.

9 Vö. Az összegyűjtött írások és interjúk kötetéhez a szerkesztők által mellékelte életrajzi vázlattal: "Chronologie", Dits et écrits I., Gallimard, Quarto, 2004., 76. o.

10 Michel Sennelart: i. m., 389. o.

11 "Lettre ouverte a Mehdi Bazargan", Dits et écrits II., i. m.

12 "Inutile de se soulever?", Dits et écrits II., i. m., 793. o.

13 "Inutile de se soulever?", Dits et écrits II., i. m.